

Mezhep ve Mezhepçilik

Mehmet Ali BÜYÜKKARA*

Özet

Makalemiz mezheplilik ile mezhepçiliği birbirinden ayırmak suretiyle mezhepçi anlayışı tanımlamakta, sorunlu karakterini ortaya koymakta ve bu soruna çözümler önermektedir. Evrensel ve kollektif ortak kimlikleri mutlaklaştıran modernizm, mezhepli olmayı tüm doğallığına rağmen akli ve tutarlı bulmayı eleştirir. Postmodernizme göre ise ortak kimliklerin varlığı artık mümkün değildir ve bu nedenle mezheplilik gibi alt kimliklere olduğunca fazla yer açmak gerekir. Konumuz olan mezhepçilik sorunu üzerine düşünüp çözümler üreten müslümanların bu modern-postmodern ikilemini aşmaları beklenir. Zira postmodernce bir yaklaşımla tikel mezhep kimliklerinin tümel İslam kimliğini aşındırması ve onun zararına olacak şekilde kendine bir özgürlük alanı açması, tabir caizse onu parçalaması kuşkusuz İslami değildir. Fakat aynı zamanda, tümel kimlik esastır diye doğal olan tikel mezhep kimliklerini tektipçi modern bir yaklaşımla yok sayma veya yok etme tavrı gerekçesi ne olursa olsun adil değildir.

Anahtar Kelimeler: Mezhep, Mezhepçilik, Modernizm, Postmodernizm

Sect and Sectarianism

Abstract

Our article is defining sectarian understanding by differentiating having a sect and sectarianism and it is offering solutions to problematic characteristics of sectarian understanding. Modernism, which highlights universal and common identities, criticizes having a sect as irrational and inconsistent although this is a natural choice. On the other hand, according to postmodernism the possibility of having mutual identities is not an option anymore and it fosters the understanding of having different sub-identities. Muslim people should go beyond the duality of modernism and postmodernism to offer solutions for the problem of sectarianism. Because postmodern approach that favors partial identities in favor of holistic Islam identity is not Islamic. But at the same time, it is not fair under any condition to ignore the sects by having a strict modernist approach.

Keywords: Sect, Sectarianism, Modernism, Postmodernism

---

* Prof. Dr., İstanbul Şehir Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, buyukkara@excite.com.

Giriş

Arapça'da "gitmek" anlamındaki z.h.b fiilinden türeyen ve sözlükte "gidilen yol" anlamına gelen mezhep sözcüğü, Türkçe'de "bir dinin görüş, yorum ve anlayış farklılıkları sebebiyle ortaya çıkan kollarından her birini" tanımlamak için kullanılmaktadır. Sözcük dilimizde bir taraftan bu kolların mensuplarını belirterek "somut" bir sosyolojik oluşumu betimlemekte, diğer taraftan ise söz konusu mensubiyet bağının üzerinde geliştiği "soyut" prensipler ve düşünce sistemine işaret etmektedir. Kuşkusuz bu soyut sistemin ibadetler, mabetler, kitâbiyat gibi soyut çıktıkları olacaktır ve bunlar da o mezhebin cümlesinden sayılacaktır. Mezhebin Türkçedeki anlam alanı, Hanefilik, Şafiilik gibi fikhî/hukukî; Sünnilik, Şiilik gibi itikadi/siyasi dini oluşumları hep birlikte kapsamaktadır.

Mezhep Dinin Neresindedir ve Neye Tekabül Eder?

Mezhepler dinin bizzat kendisi veya mukaddes vahyin tecellisi değildirler. İlahi kattan nâzil ve peygamberden sâdir olanın anlaşılması ve yaşanmasında müminlerin yorum ve anlayış farklılığını ifade ettiği için mezhepler, artık ilahi olanı bizzat temsil etmekten çıkarak beşerî bir niteliğe bürünürler. Birçok mezhebin çıkışında itikadi ve fıkhî ihtilaflar değil, öncelikle İslam'ın ilk asırlarındaki siyasal tarafgirlikler asıl rolü oynamış, bu çatışmalarda dini argümanlar da istihdam edildiği için siyasi dil ister istemez süreç içinde dinîleşmiştir. Daha sonra bu anlayışlar etrafında insanlar kümelenir ve neticede mezhepler toplumsal ve kurumsal bir kimlik kazanırlar. O dinin sosyolojik bir parçası olurlar. Böylece teolojinin konusu olmalarının yanı sıra sosyoloji ve toplum psikolojisinin de konusu haline gelirler.

Kur'an'ın indiği ve Hz. Resulullah'ın hâlen sağ olduğu dönemde ortaya çıkmış olan inanç ve pratik hayatla alakalı dini sorunlar kolaylıkla çözülüyor, ihtilafı gerektirecek bir boyuta çoğunlukla taşınmıyordu. İleriki yıllarda ise haliyle bu durum değişti. Tabii, içtimai, siyasi, dini nitelikli çeşitli sebepler ile ihtilaf mevzuları çoğaldı, bu mevzulardan bir kısmı süreç içinde tamamen dini bir çehreye bürünerek tefrika şekline dönüştü ve toplumsal ayrılıklara sebep oldu. Zira artık ana kaynaklar olan Kur'an ve Sünnet'in sınırları belliydi ve sürekli ortaya çıkan meseleler karşısında "metin olarak" tek başlarına hüküm ve fetva kaynağı olmakta yetersiz kalıyorlar, ancak te'vil, kıyas, rey, içtihat gibi yöntemler yoluyla ana kaynak olma özelliklerini muhafaza ediyorlardı. İnsan unsurunun bizzat katılımıyla işletilen bu akli yöntemler şüphesiz Hz. Peygamber devrinde de dar kapsamda cârî idiler.¹ Fakat sonraki dönemlerde kullanım sahaları zorunlu olarak

¹ Bkz. Muaz b. Cebel hadisi, Ebû Dâvud, el-Akdiye: 11.

genişledi. Bundan dolayı ortaya çıkan farklılaşmalar ise zamanla sistematik bir hale geldi ve kurumsallaşarak mezhepleri oluşturdu.

Mezheplerin ortaya çıktığı İslamiyet'in ikinci ve üçüncü yüzyılı, özellikle büyük şehirlerde refah seviyesinin hayli yüksek olduğu bir dönemdir. Bu kozmopolit şehirler çokkültürlü bir hayatın bütün boyutlarıyla yaşandığı yerlerdir. İslamiyet için yeni sayılacak bu ortamlarda dönemin İslam alimleri inanç, ibadetler, gündelik hayat, hukuk, ahlak, siyaset ve kültür konularında önemli soru ve sorunları cevaplamak ve çözüme kavuşturmak için büyük gayret içinde olmuşlardır. Bu onların omuzlarındaki ciddi bir sorumluluktur. Bu cevaplar ve çözüm yolları dini metinleri yorumlamak ve aklın kılavuzluğunu devreye sokmak suretiyle genellikle serbest tartışma ortamlarında şekil alıyor ve haliyle birden fazla teolojik ve hukuki düşünce tarzı gelişmiş oluyordu. Mezheplerin böyle bir samimi gayretin ürünleri olduğunu da ayrıca belirtmek gerekir.

Görüldüğü gibi mezhepleşme doğal ve normal bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Zaten büyük dini yapılar için aksi bir olgu mümkün değildir. Mezhepleşmenin olumsuz sonuçları mutlaka olmakla birlikte, ilk başta bunun olumlu taraflarına bakmak uygun olur. Büyük sosyal yapılar olmaları hasebiyle mezhepler, mensuplarına alt kimlik kazandırır. Onları dini ve sosyal hayatlarında disipline ederler. Farklı karakter, kültür ve anlayışlardaki insanlara farklı seçenekler sundukları için dini düşünce ve hayata canlılık ve zenginlik getirirler. İnsanları tek görüş ve davranışa mecbur etmek, tek kalıba sokmak fitraten mümkün ve gerçekçi olmadığı için, mezhepler mümin toplulukları bu yönüyle rahatlatmış olurlar. Onlara kendilerini geliştirecekleri maddi ve manevi alanlar açarlar. Böylelikle dinin yaşanmasında ve hayata geçirilmesinde kolaylaştırıcı bir iş icra ederler. Bu özelliğiyle mezhepler İslamiyet'in çok farklı kesimlere taşınarak kitleleşmesini sağlamışlardır. Örgütlenip kurumsallaşmalarıyla birlikte tabii olarak içinde yaşadıkları topluma eğitim, yardımlaşma, dayanışma, iç kontrol gibi medeni değerleri kazandırmışlardır.

Bu açıdan bakıldığında din sadece bireylerin değil grupların da kimlik oluşumunda önemli bir işlev görür. Bir dine çeşitli biçimlerdeki bağlılıkları ve onunla etkileşime girmeleriyle kimlik kazanan çeşitli sosyal grupların, mezheplerin, cemaatlerin ve tarikatların düşünce ve eylemleri, pek tabii ki o dinin anlaşılmasında, tatbikinde, tebliğinde, temsilinde ve topluma yansıma biçimlerinde etkili olur. Bir başka deyişle, bir dinin, o dine mensubiyetini belli etmiş ya da en azından bunu inkâr etmemiş gruplardan bağımsız olarak ele alınıp değerlendirilmesi genellikle mümkün olmaz. Özetle bir mezhep bir dinin kendisi olmamakla birlikte o dini o mezhepten tamamen soyutlayamayız. Dolayısıyla mezhepler de dahil bu grupların düşünce ve fiillerinden olumlu veya olumsuz şekilde o din mutlaka etkilenir.

Mezheplerin Doğurduğu Muhtemel Olumsuzluklar

Bu bağlamda mezheplerin olumsuz etkileri mutlaka gündeme gelir. Aynı dine mensup olmalarına rağmen, bir dinin mensuplarının kendi aralarında bir yarış ya da mücadele içinde olmaları yine doğal sayılmalıdır ve bunun nedenleri üzerinde sosyoloji ve psikolojinin farklı teorileri bulunmaktadır. İşte bu noktada mezhepler hızlı ve tehlikeli bir şekilde çatışma odaklarına dönüşebilirler. Mezheplerin bahsettiğimiz bu olumsuz karakteri İslam tarihi boyunca siyasilerin güç devşirdiği bir unsur olmuştur. Siyasal otoritelerini tahkim etmek isteyen veya yayılcı bir siyaset güden bazı yönetimler, rakiplerine karşı mezhepsel fanatizmi bir silah olarak kullanmaktan çekinmemişlerdir.

Tarihsel sonuç ‘mezhep savaşları’ gibi görünmüş olsa da aslında yaşanmış olan şey siyasal güç çatışmasından başka bir şey değildir. Kendi hallerine bırakıldıklarında, oldukça zıt kutuplarda olsalar dahi mezhebî yapıların birlikte yaşamının yollarını beraberce bulduklarını görmekteyiz. Aynı dinin şemsiyesi altında karşılıklı hoşgörüyü öğrenen ve bunun güzel örneklerini uzak ve yakın tarihin sayfalarında bize gösteren mezhepler, istismar edilmeleri durumunda ise hızla ve kolayca çatışma ve yıkım mekanizmalarına dönüşebilmektedirler. Ortak nefretin en birbirine uymaz elemanları bile birleştiren güçlü bir duygu olduğu göz önüne alındığında, dozu gittikçe artan mezhepsel nefretin çok çeşitli toplulukları nasıl kolayca etkisi altına alıp onları bir diğerine karşı seferber ettiğini daha iyi anlamaktayız.

Mezhepçilik

Tekrar edersek, mezhepleşme nasıl doğal bir olguysa bir mezhebe mensubiyet de tümüyle doğal bir olgudur. Doğallığın başta gelen sebebi, öncelikle kişinin bir mezhep içine doğmasıdır. İlahi takdirin bu neticesi çoğu kez devamlılık arz eder. Bir mezhep mensubiyetinin bulunduğu bir aileye, çevreye ve coğrafyaya doğan insan o mezhebin mensubu olur, bu mensubiyeti kimliğe dönüşür ve bu kimlik genellikle kalıcı olur. Mezhep değiştirme vak’aları görülse de bunlar çoğu kez istisnai kalmaktadır. Neticede mezhep, bir kişinin ailesi, etnik aidiyeti, dini mensubiyeti gibi kimliklerinden birisi haline gelir. “Ben kimim/kimlerdenim?” sorusuna verdiği cevaplardan biri olarak zihinde yerini alır. Ortak kimlik taşıdığımız kişi ve grupların hayatımızda öncelikli olması yine doğal bir sonuç olarak kabul edilir.

Connolly der ki, “Kimlik varolmak için farklılığa gereksinim duyar ve kendi kesinliğini güven altına almak için farklılığı ötekiliğe dönüştürür.”² “Her şey zıddıyla kâimdir” sözünün bir ifadesi olan “ötekini yaratma” işlemi de dahil buraya kadar normal, fitri, evrensel ve belki de zorunlu olan bu durum, “öteki”ne

² William E. Connolly, *Kimlik ve Farklılık: Siyasetin Açmazlarına Dair Demokratik Çözüm Önerileri*, çev. Ferma Lekesizalın, İstanbul, 1995, s. 93.

karşı tavrın ve davranışın nasıl olacağı hususunda kişiden kişiye, toplumdan topluma değişiklik gösterir. Örneğin söz konusu varoluşsal farkındalık ötekinin hor görülüp aşağılanmasını doğuruyorsa burada bir problem var demektir.³ Mezhep kimliği üzerinden konuyu sürdürürsek, öteki hakkındaki bu olumsuz tavır, mezhebe mensubiyet veya başka bir deyişle “mezheplilik” gibi bir doğal durumu “mezhepçilik” dediğimiz marazi bir duruma çevirmektedir.

Mezhepçiliği şöyle tarif edebiliriz: Bir din içindeki bir mezhebin mensuplarının veya o dinin farklı bir yorumunun takipçilerinin, kendi aralarında güçlü bir dayanışma oluşturarak kendilerinden olmayan müminleri sapkın ilan etmeleri, daha önemlisi, bununla da kalmayarak sosyal, siyasal, kültürel ve hatta gündelik meselelerde onlara ayrımcılık uygulamalarıdır. Aslında “öteki mezhepleri karşısına alarak” mezhepçilik pozisyonuna geçme de belki teoride içgüdüsel bir tavır olarak görülebilir. Fakat burada şöyle bir gerçek bulunmaktadır: Din kimliği mezhep üzerinde bir üst kimlik oluşturmaktadır. Müslümanlar için konuşursak, İslamiyet her bir mezhep kimliğinin üstünde bir kimliği ifade eder. Kur’an-ı Kerim’de “O Allah sizi hem daha önce hem de bu kitapta Müslümanlar diye isimlendirdi” buyurulmaktadır.⁴ Allah’ın koyduğu İslam kimliği kuşkusuz mezhep kimliğinin gerisine bırakılmaz.

Bir Tefrika Durumu Olarak Mezhepçilik

Mezhepçilik bu haliyle tefrikanın ta kendisidir. Allah (c.c.) Peygamber’ine (a.s.) hitaben “Dinlerini parça parça edip gruplara ayrılanlar var ya, senin onlarla hiçbir ilişkin olamaz, onların işi Allah’a kalmıştır, yaptıklarını onlara sonra bildirecektir” diye seslenmektedir.⁵ “Gruplara ayrılmak” bu ayette kınanyorsa eğer, bizim “doğal ve normal” dediğimiz daha ilk baştaki “mezhepleşme ve mezheplilik” olgusu da kınanmış olmuyor mu? Konuya Kur’an bütünlüğü içinde bakarsak bu ayetteki kınama ve sakındırmanın “mezhepliliğe” değil “mezhepçiliğe” gittiği görülür. Zira dinde ihtilaf ve bunun neticesindeki mezheplilik, hatta tefrikaya dönüşen mezhepçilik öyle görünüyor ki yaratılışın/fitratın, bir başka deyişle bu dünyanın bir kanunu, sünnetullâhın ve ilahi imtihanın bir parçasıdır.⁶ Ayette geçtiği üzere, eğer Allah isteseydi “elbette hepinizi (tüm insanları) doğru yola iletirdi.”⁷ Yine O dileseydi “sizi tek bir ümmet yapardı”. Fakat böyle irade etmedi. Zira bu durum “sizi denemek içindir.”⁸

³ Bkz. Hasan Onat, “Kimlik-Teoloji ilişkisi Bağlamında Alevilik-Baktaşilikle İlgili Kimlik Tartışmaları Üzerine”, *Alevilik – Bektaşilik Araştırmaları Dergisi*, 1 (2009), s. 20.

⁴ el-Hâc, 22/78.

⁵ el-En’âm, 6/159.

⁶ Bkz. Bekir Topaloğlu, *Kelam İlmi*, İstanbul, 1988, s. 160.

⁷ el-En’âm, 6/149; en-Nahl, 16/9.

⁸ el-Mâide, 5/48.

Başka bir ayette “(böyle yapmadı ve görüldüğü gibi) insanlar farklı görüşler peşinde koşmaya devam ediyorlar” buyurulmaktadır.⁹ Bir sonraki ayette,¹⁰ “Allah’ın merhamet ettiği insanların” ihtilaf etmeyecekleri, dolayısıyla birlik ve beraberlik halinde olacakları bildirilmektedir. Aynı ayetin devamındaki “Allah onları bunun için yarattı” (*ve li zâlike halaqahum*) ifadesi ise genellikle “Allah insanları ihtilaf etsinler diye yarattı” şeklinde tefsir edilmektedir.¹¹ İmtihan dünyasında ittifakların gerçekleşmesi için öncelikle ihtilafların olması gerekecektir. Tek tip düşünen, görüş ayrılığına düşmeyen, hep aynı çizgide giden varlıklar zaten insan özelliğinde olmazlar. Sadece meleklerin böyle varlıklar oldukları haber verilmiştir. Bu ayetlerin teolojik izahı, ihtilaf ve tefrikanın insanların imtihanına vesile olduğu sonucuna varmaktadır. “Hepiniz Allah’ın ipine sımsıkı sarılın, tefrikaya düşüp ayrılmayın”¹² buyruğuna uyanlar ise imtihanı kazanmış olmaktadırlar.

Meşru alternatif fikirlerin gelişmesi, böylece dini ve dünyevi hayatın kolaylaşması ve düşüncenin zenginleşmesi için bir sebep ve dolayısıyla aslında bir rahmet kaynağı olan ihtilaf, mezhepçiler elinde bir zulüm ve eziyet sebebi haline gelmektedir. Zira mezhepçi mezhebini din yerine ikame etmekte, sadece kendi mezhebinden olanı din kardeşi olarak görmektedir. Artık onun tüm çabası mezhebinin zaferidir. Bunun için büyük paralar harcamaktan çekinmez. Onun için bu harcama en sevaplı sadakadır. Eğitim sistemini tamamıyla dışlayıcı nitelikteki bir mezhep talim ve tedrisi üzerine oturtur. Bu sistemden çıkan kişi, fanatik bir mezhepçi olur ve diğer mezheplerin mensuplarına sanki başka bir dindenmiş gibi bakar. Yine mezhepçi tüm gayretini mezhebine insan kazanmak gayesiyle sarfeder. Bu agresif tavrın karşı tarafta oluşturacağı tepkiyi dikkate almaz. Fitneye sebep olup olmadığını düşünmez. Aksü’l amele maruz kalacağını hesaplamaz.

Mezhepçiliğin en bariz görüntüsü tekfirciliktir. Kendine mahsus, marjinal, üzerinde bir icmanın oluşmadığı mezhebi görüşlerinden hareketle Müslümanları İslam’dan dışlayan tekfirci anlayış, bir sonraki adımda, tekfir ettiği kişi ve kesime karşı yine dini gerekçeyle şiddet uygulamayı, onların malını, servetini müsadere etmeyi, hatta canlarına kastetmeyi mübah saymaktadır. Tarihe baktığımızda mezhep çatışmalarının arızı olduğunu görürüz. Çoğu zaman Müslümanlar hangi mezhepten olursa olsunlar bir arada sulh içinde yaşamayı bilmişlerdir. Mezhepçilik yapmamışlar, birbirlerini tekfir etmemişler, mezhepliliklerine karşılıklı saygı göstermişlerdir. Kız alıp vermişler, aynı camide birbirlerinin arkasında namaza durmuşlardır.

⁹ Hûd, 11/118.

¹⁰ Hûd, 11/119.

¹¹ Topaloğlu, *Kelam İlmi*, s. 160-1; Ahmet Saim Kılavuz, “Dini Açından Mezhepleşme ve Gruplaşma”, [H. Hökelekli, V. Bilgin (ed.), *Kur’an ve Toplumsal Bütünleşme*, Bursa, 2015] içinde, s. 221-2.

¹² Âl-i İmrân, 3/103.

Fakat zaman zaman nükseden siyasi rekabetler, mezhebi toplulukları da bu mücadelenin bir parçası haline getirmiştir. Siyasiler maalesef mezhepleri kendi hallerine bırakmamakta, bundan istifade yollarını aramaktadırlar. Mezhep fanatizminin yıkıcı ve yıkıcı büyük gücünü bilmekte, bunu kullanmak istemektedirler. Mezhepsel hınç ve düşmanlığın, dinsel inanç ve doktrinlerin farklılığından çok, toplumsal kaynakların paylaşımı üzerindeki rekabetten kaynaklandığı düşünülmektedir. Yine bilinmektedir ki insan, hangi kimliği en fazla saldırıya uğruyor ise, kendisine ait diğer kimliklerini bastırarak şekilde kendisini o kimlikle tanımlamaya ve diğer kimliklere dönük önyargı, ayrımcılık, düşmanlık ve saldırganlık geliştirmeye yatkınlık göstermektedir.¹³ Bu minvalde mezhepçiliği yükseltecek bir gerginlik ortamında mezhep mensuplarını siyasi gayeler doğrultusunda seferber etmek hiç de zor olmamaktadır. Özünde siyasi gayeleri olan böyle çatışmalar tarihe mezhepler savaşı olarak geçmektedir.

Mezhepçiliğe karşı neler yapılabilir?

a. Alimler ve aydınlar toplumun nabızdırlar. Onlar aşırıya giderse toplum da aşırıya gider. Onlar soğukkanlılıklarını kaybetmemelidirler. Tansiyonu düşüren faaliyetlere sürekli öncülük etmelidirler.

b. Alimler ve aydınların siyasileri uyarıcı telkinleri gergin ortamlarda yararlı olabilir.

c. Farklı görüşteki alimler her fırsatta bir araya gelmeye gayret etmelidirler. Diyalog çoğu zaman mevcut sertlikleri yumuşatır. Diyalog toplantılarında sorunlar dürüstçe konuşulmalı, ne cidal ne de mücâmele yoluna gidilmeli, musâraha esas olmalıdır.

d. Tekfirciliği bahane edip mezhepçilik yapmak; yahut mezhepçilik yapıyor diye tekfir silahına sarılmak her ikisi de ifrat davranışlarıdır. Bunlar bahane olarak kullanılamaz. Gerginliği daha da artırmaktan başka bir işe yaramazlar.

e. Tekfircilik ve mezhepçilik nefret suçu kapsamına alınmalı ve mutlaka bunların müeyyidesi olmalıdır. Ulema bu konuda belirleyici olup yardımcı olabilir.

f. Hem tekfirci hem de mezhepçi gruplarda gördüğümüz “eski metinlere koşulsuz bağlılık” sorgulanmalıdır. Bu metinler hangi değerli alimin elinden çıkarsa çıksın, ilahi ve nebevi metinler değildirler. Eğitim süreçlerinde buna dikkat edilmelidir.

g. Tekfircilik ve mezhepçilikte görülen “geçmişte kalmış acı hatıraların” sıkça gündeme getirilmesi ve yine “geleceği haber veren ve daha çok dünyanın sonuyla

¹³ Murat Pakar, “Psikolojik Açıdan Önyargı ve Ayrımcılık”, [Kenan Çayır, Müge A. Ceyhan (ed.), *Ayrımcılık: Çok Boyutlu Yaklaşımlar*, İstanbul, 2012] içinde, s. 48-50; Pakar, “Önyargı ve Ayrımcılığa İlişkisel Psikanalitik Bir Bakış”, *a.g.e.* içinde, s. 57-8; Amin Maalouf, *Ölümcül Kimlikler*, çev. Aysel Bora, İstanbul, 2008, s. 17-9.

ilgili" birtakım rivayetler üzerinden bugünün dizayn edilmesi konumuz açısından önemlidir. Müslümanların Allah katında bugünden sorumlu oldukları, dolayısıyla bugünkü durumu esas veri kabul etmeleri ve tarz-ı siyasetlerini buna göre tayin etmeleri doğru olur.

Sonuç Yerine: Modern ve Postmodern Yaklaşımların Arasında Mezhepler ve Mezhepçilik

Evrensel ve kolektif ortak kimlikleri mutlaklaştıran modernizm, mezhepli olmayı tüm doğallığına rağmen akli ve tutarlı bulmayıp eleştirir. Postmodernizme göre ise ortak kimliklerin varlığı artık mümkün değildir ve bu nedenle mezheplilik gibi alt kimliklere olduğunca fazla yer açmak gerekir. Konumuz olan mezhepçilik sorunu üzerine düşünüp çözümler üreten müslümanların bu modern-postmodern ikilemini aşmaları beklenir. Zira postmodernce bir yaklaşımla tikel mezhep kimliklerinin tümel İslam kimliğini aşındırması ve onun zararına olacak şekilde kendine bir özgürlük alanı açması, tabir caizse onu parçalaması kuşkusuz İslami değildir. Fakat aynı zamanda, tümel kimlik esastır diye doğal olan tikel mezhep kimliklerini tektipçi modern bir yaklaşımla yok sayma veya yok etme tavrı gerekçesi ne olursa olsun adil değildir ve bir zulmü çağırır.

Bu zıtlışmanın ortası ise mezhebi çoğulculuk ve farklılıkların kabulüdür. Müslüman kişiler ve gruplar, hiç kuşkusuz kendi mezheplerini hak sayma ve bunun propagandasını yapma hakkına sahiptirler. Tabii ki her birisi kendi tuttuğu yolun kurtuluş yolu olduğunu söylemeye devam edecektir. Fakat bunu yaparlarken, öteki mezhepleri toptancı bir yaklaşımla İslam dışı sayma, onların temel özgürlüklerini ihlal etme hakkına sahip değildirler. "Ben Müslümanlardanım" diyenler hakkındaki doğru İslami tavrın bu olduğu, İslam Peygamberi'nin (a.s.) hayatında bu içlemeci davranışın birçok güzel örneğinin bulunduğu bilinmektedir.

Allah Resulü'nün münafıklara yaklaşımı bizim konumuzu da aydınlatacak niteliktedir. İslam sözünü söyleyenleri bozgunculuk yapmadıkları, anarşi çıkarmadıkları sürece İslam toplumu içinde tutmak, onlarla sulh halinde yaşamak dini bir vecibedir. Anarşi ve bozgunculuk ile mücadelede ise hukuk devreye girer, kanun ve müeyyideler ne ise yerine getirilir. Bunun ötesi olan iman mevzuu ve kimin haklı olduğu hususu Allah'a bırakılmalıdır. Nasılsa Allah hükmünü ahirette verecektir. Ümmetin birliği esastır. "Ehl-i kible tekfir edilemez" prensibi geçmişte bu bakış açısının ürettiği çok önemli bir değerdir. Tüm farklılıklarıyla beraber ümmetin nasıl bir arada tutulacağı, bunun sağlıklı idaresinin ve siyasetinin nasıl olacağı konusu bugün Müslümanların çözmeleri gereken en önemli meseledir. Bu zor meselenin üzerine yoğunlaşılması ve bunun modellerinin ve değerlerinin üretilmesi birincil vazifelerden birisi olmalıdır.

KAYNAKÇA

- Connolly, William E. *Kimlik ve Farklılık: Siyasetin Açmazlarına Dair Demokratik Çözüm Önerileri*, çev. Ferma Lekesizalın, İstanbul, 1995.
- Ebû Dâvud, *Sünen*.
- Kılavuz, Ahmet Saim, "Dini Açından Mezhepleşme ve Gruplaşma", [H. Hökelekli, V. Bilgin (ed.), *Kur'an ve Toplumsal Bütünleşme*, Bursa, 2015.
- Maalouf, Amin, *Ölümcül Kimlikler*, çev. Aysel Bora, İstanbul, 2008.
- Onat, Hasan, "Kimlik-Teoloji ilişkisi Bağlamında Alevîlik-Bektaşîlikle İlgili Kimlik Tartışmaları Üzerine", *Alevilik – Bektaşîlik Araştırmaları Dergisi*, 1 (2009).
- Parker, Murat, "Psikolojik Açından Önyargı ve Ayrımcılık", [Kenan Çayır, Müge A. Ceyhan (ed.), *Ayrımcılık: Çok Boyutlu Yaklaşımlar*, İstanbul, 2012.
- Parker, Murat, "Önyargı ve Ayrımcılığa İlişkisel Psikanalitik Bir Bakış", Kenan Çayır, Müge A. Ceyhan (ed.), *Ayrımcılık: Çok Boyutlu Yaklaşımlar*, İstanbul, 2012.
- Topaloğlu, Bekir, *Kelam İlmi*, İstanbul, 1988.

Sect and Sectarianism*

Mehmet Ali BÜYÜKKARA**

Abstract

Our article is defining sectarian understanding by differentiating having a sect and sectarianism and it is offering solutions to problematic characteristics of sectarian understanding. Modernism, which highlights universal and common identities, criticizes having a sect as irrational and inconsistent although this is a natural choice. On the other hand, according to postmodernism, the possibility of having mutual identities is not an option anymore and it fosters the understanding of having different sub-identities. Muslim people should go beyond the duality of modernism and postmodernism to offer solutions for the problem of sectarianism because postmodern approach that favors partial identities in favor of holistic Islam identity is not Islamic. But at the same time, it is not fair under any condition to ignore the sects by having a strict modernist approach.

Keywords: Sect, Sectarianism, Modernism, Postmodernism

Mezhep ve Mezhepçilik

Özet

Makalemiz mezheplilik ile mezhepçiliği birbirinden ayırmak suretiyle mezhepçi anlayışı tanımlamakta, sorunlu karakterini ortaya koymakta ve bu soruna çözümler önermektedir. Evrensel ve kollektif ortak kimlikleri mutlaklaştıran modernizm, mezhepli olmayı tüm doğallığına rağmen akli ve tutarlı bulmayı eleştirir. Postmodernizme göre ise ortak kimliklerin varlığı artık mümkün değildir ve bu nedenle mezheplilik gibi alt kimliklere olduğunca fazla yer açmak gerekir. Konumuz olan mezhepçilik sorunu üzerine düşünüp çözümler üreten müslümanların bu modern-postmodern ikilemini aşmaları beklenir. Zira postmodernce bir yaklaşımla tikel mezhep kimliklerinin tümel İslam kimliğini aşındırması ve onun zararına olacak şekilde kendine bir özgürlük alanı açması, tabir caizse onu parçalaması kuşkusuz İslami değildir. Fakat aynı zamanda, tümel kimlik esastır diye doğal olan tikel mezhep kimliklerini tektipçi modern bir yaklaşımla yok sayma veya yok etme tavrı gerekçesi ne olursa olsun adil değildir.

Anahtar Kelimeler: Mezhep, Mezhepçilik, Modernizm, Postmodernizm

---

* This paper is the English translation of the study titled "Mezhep ve Mezhepçilik" published in the 5th issue of *İlahiyat Akademi*. (Mehmet Ali BÜYÜKKARA, "Mezhep ve Mezhepçilik", *İlahiyat Akademi*, sayı: 5, 2017, s. 1-10.) The paper in Turkish should be referred to for citations.

** Prof. Dr., İstanbul Şehir University, School of Islamic Sciences. E-mail: buyukkara@excite.com

Introduction

The word sect, which, in Arabic, derives from the verb “to go” and “the way to go”, is used in Turkish to describe “each of the branches of a religion that arise due to differences of opinion, interpretation and understanding”. On the one hand, the word describes a “concrete” sociological formation by specifying the members of these branches, and on the other hand, it refers to the “abstract” principles and thought system on which the bond of affiliation develops. Of course, this abstract system will have abstract outputs such as prayers, temples, and books, and these will be considered as parts of that sect. The meaning of sect in Turkish covers all religious formations such as Hanafism, Shafiism as a fiqh-related/juridical denomination, Sunnism, Shiism as an faith-related/political movement, etc.

Where does the sect belong to religion and what does it correspond to?

Sects are not the manifestation of religion itself or the divine revelation because it expresses the difference of interpretation and understanding of believers in understanding and experiencing the divine revelation and experience of the Prophet, the sect no longer represents the divine one and takes on a human character. The political parties in the first centuries of Islam played a major role in the emergence of many sects, not the religious and high conflicts, but also the political language was inevitably religious in the process, as religious arguments were employed in these conflicts. People then cluster around these understandings and eventually the sects gain a social and institutional identity. They become a sociological part of that religion. Thus they become the subject of sociology and community psychology as well as theology.

The religious problems related to faith and practical life that emerged during the time when the Quran was revealed and the messenger of Allah was still alive were easily solved, and were often not carried to a level that would require conflict. In later years, this situation has changed. Of course, there have been conflicts with various reasons of social, political and religious quality, and some of these issues have become fully religious in the process and turned into separation that caused social divisions because the limits of the Quran and Sunnah, which are now the main sources, were clear and they were incapable of being the source of judgment and fatwa by themselves “as a text” in the face of the constantly emerging issues, but they kept being the main sources by means of methods such as interpretation, comparison, jurisprudence, and opinion. These rational methods, which are operated with the participation of humans, were undoubtedly present in the time of the Prophet, though in a narrow scope.¹ But in later periods, the use areas were compulsorily expanded. Therefore, the resulting differentiation became systematic over time, getting institutionalized and forming the sects.

---

¹ See: Muadh ibn Jabal’s hadith, Abu Dawud, Kitab al-Aqdiyah: 11.

The second and third centuries of Islam, in which sects emerged, were a period of high levels of prosperity, especially in the big cities. These cosmopolitan cities were places where a multicultural life was lived in all its dimensions. The Islamic scholars of this period made great efforts to answer and solve important questions and problems in matters of faith, worship, everyday life, law, morality, politics, and culture. It was a serious responsibility on their shoulders. These answers and solutions were often shaped in free debates by interpreting religious texts and engaging the guidance of reason, and thus more than one theological and legal way of thinking was developed. It should also be noted that the sects are the products of such a sincere effort.

As we can see, sectarianism is a natural and ordinary phenomenon. The otherwise is not an option for mass religious organizations. Although there are certainly negative consequences of sectarianism, it would be better to look at the positive aspects of it at first because these are large social structures, sects gain their members a sub-identity. They discipline them in their religious and social lives. They bring vitality and wealth to religious thought and life as they offer different options to people of different character, culture, and understanding. Since it is not fitfully possible and realistic to compel people into one opinion and behavior, and to put them into one pattern, sects comfort the believers in this aspect. They open up material and spiritual spaces for them to develop themselves in. Thus, they perform a facilitative duty in the realization and practice of religion. Thanks to this feature, the sects have moved Islam to very different sections and enabled it to be massed. With organization and institutionalization, of course, they have provided the societies with civil values such as education, cooperation, solidarity and internal control.

From this point of view, religion serves an important role in the formation of identity not only of individuals but also of groups. The thoughts and actions of various social groups, sects, congregations, and cults that gain identity by various forms of devotion to and interaction with a religion are, of course, effective in the understanding, exercise, notification, representation, and reflection of that religion into society. In other words, it is often not possible to consider and evaluate a religion independently of groups that have already demonstrated or at least not denied its affiliation with that religion. In summary, although a sect is not a religion itself, we cannot completely isolate the religion from sects. Therefore, the thoughts and actions of these groups, including sects, are positively or negatively influenced by the religion.

Possible negative outcomes of sects

In this context, the negative effects of sects have always been a matter of discussion. Although they belong to the same religion, it should be considered natural for members of a religion to be involved in a race or struggle among

themselves, and there are different theories of sociology and psychology on the reasons for this. It is at this point that sects can quickly and dangerously become the focus of conflict. This negative character of sects has been a factor empowered by politicians throughout the history of Islam. Some governments seeking to arbitrate their political authority or pursue an expansionist policy have not hesitated to use sectarian fanaticism as a weapon against their opponents.

While the historical outcome may have seemed like 'a war of sects', what has actually happened is nothing more than a political power conflict. When they are left to their own state, we see that sectarian structures find ways to live together, even if they are at very opposite poles. The sects that learn mutual tolerance under the umbrella of the same religion and show us good examples of this in the pages of distant and recent history can quickly and easily turn into mechanisms of conflict and destruction if abused. Given that common hatred is a powerful emotion that unites even the most incongruous elements, we have a better understanding of how increasingly sectarian hatred can easily influence a wide range of communities and mobilize them against one another.

Sectarianism

Again, sectarianism is a completely natural phenomenon, just as attachment to a sect is. The primary reason for this is that people are born into a sectarian communities. This result of divine providence is often continuous. A person born into a family, environment, and society where people are attached to a sect becomes a disciple of it. And this attachment turns into an identity, which is generally permanent. Although there are cases where people convert from a sect to another, these are often exceptional. As a result, the sect becomes one of the identities of a person such as family, ethnic affiliation, and religious attachment. It takes its place in the mind as one of his answers given to the question "Who I am?/Where do I belong?" It is also considered as a natural consequence that the people and groups with whom we share a common identity are given priority in our lives.

Connolly says, "identity needs difference to exist and transforms difference into otherness to secure its own certainty".² This situation, which is so normal, pure, universal, and perhaps obligatory, including the process of "creating the other", which is an expression of the phrase "without contraries, there is no progression", varies from person to person, from society to society in terms of how the attitude and behavior towards the "other" will be. For example, if the existential awareness in question leads to the contempt and humiliation of the other, then it poses a

---

² William E. Connolly, *Kimlik ve Farklılık: Siyasetin Açmazlarına Dair Demokratik Çözüm Önerileri*, Trans. Ferma Lekesizalın, İstanbul, 1995. 93.

problem.³ If we continue to discuss over the identity of the sect, this negative attitude towards the other turns a natural situation such as sect affiliation or, in other words, “sectarianism” into a morbid situation that we call “sectarianism”.

We can define sectarianism as follows: The fact that the followers of a sect or members of a different interpretation of a religion create a strong solidarity among themselves and declare the other believers who do not join them heretical, and more importantly, discriminate the others in social, political, cultural, and even daily life. In fact, the move to the position of sectarianism by “confronting other sects” may in theory be seen as an instinctive attitude. But here there is a fact: The identity of religion constitutes a superior identity over the sect. If we speak for Muslims, Islam refers to an identity above the identity of each denomination. It is said in the Quran that “Allah named you “Muslims” before [in former scriptures] and in this [revelation] that the Messenger may be a witness over you and you may be witnesses over the people.”⁴ The Islamic identity set by Allah can undoubtedly not be left behind by the sectarian identity.

Sectarianism as a state of division

Sectarianism, in this case, is itself a division. Allah speaks to his prophet: “Indeed, those who have divided their religion and become sects - you, [O Muhammad], are not [associated] with them in anything. Their affair is only [left] to Allah ; then He will inform them about what they used to do.”⁵ If “becoming sects” is condemned in this verse, did the concept of “sectarianism” which we regard as “natural and ordinary” not have to be condemned at first? If we look at the subject in the integrity of the Quran, it is seen that the condemnation and warning in this verse goes not to “being attached to sects” but to “sectarianism”, because the conflict in religion and the resulting sectarianism, even the kind of sectarianism that has turned into division, seems to be a part of the creation/nature, in other words, a law of this world, Sunnah and a part of the divine trial.⁶ As the verse says, if God had willed, He “could have guided you all.”⁷ And again, if He had willed, He “would have made you one nation.” But He didn’t will because it is “to test you in what He has given you”.⁸

---

³ See: Hasan Onat, “Kimlik-Teoloji İlişkisi Bağlamında Alevilik-Bektaşilikle İlgili Kimlik Tartışmaları Üzerine”, *Alevilik – Bektaşilik Araştırmaları Dergisi*, 1 (2009), p. 20.

⁴ al-Haj, 22/78.

⁵ al-An’am, 6/159.

⁶ See: Bekir Topaloğlu, *Kelam İlmi*, İstanbul, 1988, p. 160.

⁷ al-An’am, 6/149; an-Nahl, 16/9.

⁸ Al-Mai’dah, 5/48.

Another verse states, "He could have made mankind one community; but they will not cease to differ."⁹ And in the following verse,¹⁰ we see that "whom your Lord has given mercy" will never divide but live in unity and solidarity. Another phrase in the same verse, which is "and for that He created them" is interpreted as "Allah has created mankind to divide".¹¹ In this world of tests, for alliances to take place, there will have to be conflicts first. Beings who think uniformly, who do not disagree, who go along the same lines will never have human characteristics. Only angels are reported to be such beings. The theological explanation of these verses concludes that conflict and controversy are instrumental in the testing people are subjected to. But those who followed the commandment "And hold firmly to the rope of Allah all together and do not become divided"¹² will pass the test.

The conflict, which is a cause for the development of legitimate alternative ideas, thus facilitating religious and worldly life, and the enrichment of thought, is therefore a source of mercy. However, it is becoming a cause of oppression at the hands of fanatics of sects because these people put sect in the position of religion and see only the one from the same sect as a brother in religion. In this case, their whole endeavor is for the triumph of the sect. They do not mind spending big money on it. For them, this spending is the most meritorious charity. They put the education system on a purely exclusionary level of sectarian education and training. The person who comes out of this system becomes a fanatical sectarian and looks at members of other sects as if they were adherents of other religions. Again, the sectarian man puts forth all his effort to gain people for his sect. He does not take into account the reaction that this aggressive attitude will create on the other side. He does not consider whether it causes sedition. He does not think that it will result in backlashes.

The most obvious image of sectarianism is *takfirism*. The *takfirist* understanding, which excludes Muslims from Islam based on the views of a self-styled, marginalized and non-social sect, considers it permissible to use violence against the people and the section it classifies as infidels in the next step, to confiscate their property and wealth, and even to intend to end their lives. When we look at history, we see that sectarian conflicts are incidental. Most of the time, Muslims, no matter what sect they were from, lived together in peace. They have not been involved in sectarianism, not declared one another as infidel and they have respected each other. They intermarried and stood behind each other in the same mosque to pray.

---

⁹ Hud, 11/118.

¹⁰ Hud, 11/119.

¹¹ Topaloğlu, *Kelam İlmi*, p. 160-1; Ahmet Saim Kılavuz, "Dini Açıdan Mezhepleşme ve Gruplaşma", inside [H. Hökelekli, V. Bilgin (ed.), *Kur'an ve Toplumsal Bütünleşme*, Bursa, 2015], p. 221-2.

¹² Ali 'Imran, 3/103.

But the political rivalries that recurred from time to time have also made sectarian communities a part of this struggle. Unfortunately, politicians do not leave the sects to their own state, they seek ways to benefit from it. They are aware of the ravaging and destructive power of sectarian fanaticism, and they want to use it. Sectarian resentment and enmity are thought to be due to competition over the sharing of social resources rather than the difference of religious beliefs and doctrines. It is also known that the person, whichever identity is most attacked, tends to identify himself with that identity and to develop prejudice, discrimination, hostility and aggression towards other identities in an oppressive way.¹³ In this manner, it is not difficult to mobilize the members of the sect for political purposes in an environment of tension that may increase sectarianism. Such conflicts, which have political purposes at their core, go down in history as sectarian wars.

What can be done against sectarianism?

a. Scholars and intellectuals are the pulse of a society. If they go beyond bounds, the society does so. They should always act reasonably. They should lead activities that may reduce the tension.

b. The cautionary indoctrination of scholars and intellectuals to politicians can be useful in tense environments.

c. Scholars of different views should strive to come together at every opportunity. The dialogue often softens the tensions. In dialogue meetings, problems should be spoken honestly, neither quarrels nor the path of struggle should be resorted to, *musaarahah* should be essential.

d. Using takfirism as a pretext for sectarianism, or resorting to the gun of takfirism because sectarianism is being done, are both acts of evil. These can't be used as excuses. They are nothing but escalating tensions.

e. Takfirism and sectarianism should be regarded in the scope of hate crimes and must be punished. The scholars can be decisive and provide support in this matter.

f. The “unconditional adherence to ancient texts” that we see in both takfirist and sectarian groups must be questioned. These texts are not divine or prophetic texts, no matter which respected scholar may have authored them. Attention should be paid to this in the training process.

---

¹³ Murat Paker, “Psikolojik Açıdan Önyargı ve Ayrımcılık”, inside [Kenan Çayır, Müge A. Ceyhan (ed.), *Ayrımcılık: Çok Boyutlu Yaklaşımlar*, İstanbul, 2012], p. 48-50; Paker, “Önyargı ve Ayrımcılığa İlişkisel Psikanalitik Bir Bakış”, inside *Id*, p. 57-8; Amin Maalouf, *Ölümcül Kimlikler*, Trans. Aysel Bora, İstanbul, 2008, p. 17-9.

g. It is important for our discussion that the “painful memories of the past” seen in takfirism and sectarianism are frequently brought up and that the present is designed through some narrations that “inform the future and are mostly related to the end of the world”. Muslims are responsible for the present day in the sight of Allah, so it would be right for them to accept the present situation as essential data and to determine their style of politics accordingly.

As Conclusion: Sects and sectarianism between modern and postmodern approaches

Modernism, which absolutizes universal and collective common identities, criticizes sectarianism for not being rational and consistent despite its being natural. In postmodernism, however, the existence of common identities is no longer possible, and therefore it is necessary to create as much room for sub-identities, as is seen in adherence to sects. Muslims who think about the issue of sectarianism and come up with solutions are expected to overcome this modern-postmodern dilemma. It is certainly not Islamic because, with a postmodern approach, partial sectarian identities erode the whole Islamic identity and open up a space of freedom to its detriment, so to speak, to break it down. But at the same time, the attitude of ignoring or destroying partial sectarian identities with a monotheistic modern approach, which is natural because holistic identity is essential, is unfair and evokes persecution, regardless of the rationale.

The middle of this antagonism is sectarian pluralism and acceptance of differences. There is no doubt that Muslim individuals and groups have the right to consider their own sect correct and to propagate it. Of course, each of them will continue to say that the path they have taken is the path of salvation. But in doing so, they do not have the right to treat other sects as non-Islamic in a wholesale way and to violate their fundamental freedoms. It is known that this is the correct Islamic attitude towards those who say, “I am one of the Muslims” and there are many good examples of this habitual behavior in the Prophet’s life.

The approach of the messenger of Allah to the hypocrites can also illuminate our way. It is a religious obligation to keep those who speak the word of Islam within the Islamic society as long as they do not cause corruption and anarchy, and to live with them in peace. In the struggle against anarchy and corruption, the law comes into play, and the legislations and sanctions are fulfilled. What is beyond that, and who is right, should be left to God. God will anyway judge in the hereafter. The unity of the *ummah* is essential. The principle of “the ahl al-qibla cannot be considered infidel” is a very important value produced by this point of view in the past. The question of how to keep the *ummah* despite all its differences, how to have a healthy management and politics is the most important issue that Muslims must solve today. Focusing on this difficult issue and producing its models and values should be one of the primary tasks.

REFERENCES

- Connolly, William E. *Kimlik ve Farklılık: Siyasetin Açmazlarına Dair Demokratik Çözüm Önerileri*, Trans. Ferma Lekesizalın, İstanbul, 1995.
- Abu Dawud, *Sunan*.
- Kılavuz, Ahmet Saim, "Dini Açından Mezhepleşme ve Gruplaşma", [H. Hökelekli, V. Bilgin (ed.), *Kur'an ve Toplumsal Bütünleşme*, Bursa, 2015.
- Maalouf, Amin, *Ölümcül Kimlikler*, Trans. Aysel Bora, İstanbul, 2008.
- Onat, Hasan, "Kimlik-Teoloji ilişkisi Bağlamında Alevilik-Bektaşilikle İlgili Kimlik Tartışmaları Üzerine", *Alevilik – Bektaşilik Araştırmaları Dergisi*, 1 (2009).
- Parker, Murat, "Psikolojik Açından Önyargı ve Ayrımcılık", [Kenan Çayır, Müge A. Ceyhan (ed.), *Ayrımcılık: Çok Boyutlu Yaklaşımlar*, İstanbul, 2012.
- Parker, Murat, "Önyargı ve Ayrımcılığa İlişkisel Psikanalitik Bir Bakış", Kenan Çayır, Müge A. Ceyhan (ed.), *Ayrımcılık: Çok Boyutlu Yaklaşımlar*, İstanbul, 2012.
- Topaloğlu, Bekir, *Kelam İlmi*, İstanbul, 1988.

المذهب والمذهبية*

أ.د. محمد علي بيوك قرا

جامعة إسطنبول شهير - كلية العلوم الإسلامية: buyukkara@excite.com

الخلاصة:

يصف بحثنا هذا مفهوم فكرة المذهبية بواسطة التفرقة بين اتباع المذاهب والتعصب لها، ويظهر الطابع الإشكالي في ضرورة الفهم، حيث يحاول البحث طرح حلول لهذه المشكلة. ويناقش بعد ذلك مفهوم الحدائثة الذي ينتقد اتباع المذاهب ذات الهويات الجماعية الشاملة رغم ما لطبيعتها من عقلانية متأسكة، ثم يناقش البحث مفهوم ما بعد الحدائثة الذي لم يعد وجود الهويات المشتركة العامة فيه ممكناً، ولهذا السبب فمن الضروري توفير مساحة لكثير من الهويات الفرعية مثل المذهبية، فمن المتوقع أن يتخطى المسلمون الذين يفكرون في مشكلة المذهبية هذه العقبة، ويحاولون إنتاج الحلول لها بإيجاد الفارق بين الحدائثة وما بعدها؛ لأن نهج ما بعد الحدائثة سيفرض هوية مذهبية معينة تقوض هوية الإسلام العالمي، وستفتح مساحة من الحرية لنفسها على حسابه، وإذا جاز التعبير فسوف تمزقه؛ لأنها بالتأكيد ليست إسلامية، لكن في الوقت نفسه فليس من العدل تجاهل الإيديولوجية الخاصة بالمذاهب تماماً لحساب الهوية الإسلامية الكبرى.

الكلمات المفتاحية: المذهب، المذهبية، الحدائثة، ما بعد الحدائثة

Mezhep ve Mezhepçilik

Özet

Makalemiz mezheplilik ile mezhepçiliği birbirinden ayırmak suretiyle mezhepçi anlayışı tanımlamakta, sorunlu karakterini ortaya koymakta ve bu soruna çözümler önermektedir. Evrensel ve kollektif ortak kimlikleri mutlaklaştıran modernizm, mezhepli olmayı tüm doğallığına rağmen akli ve tutarlı bulmayıp eleştirir. Postmodernizme göre ise ortak kimliklerin varlığı artık mümkün değildir ve bu nedenle mezheplilik gibi alt kimliklere olduğunca fazla yer açmak gerekir. Konumuz olan mezhepçilik sorunu üzerine düşünüp çözümler üreten müslümanların bu modern-postmodern ikilemini aşmaları beklenir. Zira postmodernce bir yaklaşımla tikel mezhep kimliklerinin tümel İslam kimliğini aşındırması ve onun zararına olacak şekilde kendine bir özgürlük alanı açması, tabir caizse onu parçalaması kuşkusuz İslami değildir. Fakat aynı zamanda, tümel kimlik esastır diye doğal olan tikel mezhep kimliklerini tektipçi modern bir yaklaşımla yok sayma veya yok etme tavrı gerekçesi ne olursa olsun adil değildir.

Anahtar Kelimeler: Mezhep, Mezhepçilik, Modernizm, Postmodernizm

* وهذه هي الترجمة العربية للدراسة بعنوان "Mezhep ve Mezhepçilik" التي نشرت في العدد الخامس من مجلة الإلهيات الأكاديمية. (محمد علي بيوك قرا، المذهب والمذهبية، الإلهيات الأكاديمية، ٢٠١٧، العدد: ٥، ص ١-١٠). من الواجب أن يستند في الإقتباس إلى المقالة التركية.

Sect and Sectarianism

Abstract

Our article is defining sectarian understanding by differentiating having a sect and sectarianism and it is offering solutions to problematic characteristics of sectarian understanding. Modernism, which highlights universal and common identities, criticizes having a sect as irrational and inconsistent although this is a natural choice. On the other hand, according to postmodernism the possibility of having mutual identities is not an option anymore and it fosters the understanding of having different sub-identities. Muslim people should go beyond the duality of modernism and postmodernism to offer solutions for the problem of sectarianism. Because postmodern approach that favors partial identities in favor of holistic Islam identity is not Islamic. But at the same time, it is not fair under any condition to ignore the sects by having a strict modernist approach.

Keywords: Sect, Sectarianism, Modernism, Postmodernism

مدخل:

إن كلمة المذهب المستمدة من الفعل (ذ-ه-ب) والتي تعني «الذهاب» باللغة العربية وتعني «طريقة الذهاب» في القاموس، تُستخدم باللغة التركية لوصف «كل فرع ناشئ عن اختلاف الآراء والتفسير والفهم في دين ما». وتحدد الكلمة في لغتنا التركية تشكيلاً اجتماعياً «ملموساً» من خلال تحديد أعضاء هذه الفروع، وعلى الجانب الآخر تشير إلى المبادئ «المجردة» ونظام الفكر التبعية، ومما لا شك فيه أن هذا النظام التجريدي سيكون له نتائج مجردة مثل العبادة والمعابد والمكتوبات، وسيضاف كل ذلك للمذهب، كما تشمل الكلمة في التركية جميع أشكال الجدال الديني والسياسي الناشئ عنه مثل: (الحنفية/ الشافعية، فقهي/ قانوني) و(السنة/ الشيعة، عقدي/ سياسي).

أين مكان المذهب في الدين وماذا يقابله؟

ليست المذاهب مظهراً للدين نفسه أو تجلياً للوحي المقدس، إنما هي اختلافات فهم المؤمنين وتفسيرهم لما هو نازل من عند الله وصادر عن النبي، حيث تخرج من التمثيل الإلهي المباشر إلى الكسوة البشرية، وقد لعبت الصراعات السياسية في صدر الإسلام دوراً رئيساً في نشوء العديد من المذاهب، عكست الاختلافات العقدية والفقهية، كما تم استخدام الحجج الدينية في هذه الصراعات، لذلك تدين اللغة السياسية مع مرور الزمن بقصد أو بدون قصد، ومن ثم يتجمع الناس حول هذه المفاهيم وبناء عليه تكتسب المذاهب هوية اجتماعية ومؤسسية في وقت لاحق، بحيث تصبح جزءاً اجتماعياً من الدين، وهكذا يصبح موضوع علم الاجتماع وعلم النفس المجتمعي جزءاً من التدين.

كانت القضايا الدينية المتعلقة بالإيمان والفقهاء التي ظهرت زمن الرسول وفي أثناء نزول القرآن سهلة الحل لم تصل أبداً إلى درجة الصراع، وفي السنوات التالية، تغيرت هذه الحال، وانتشرت مسائل الاختلاف الطبيعية والاجتماعية والسياسية بحيث أصبحت هذه المسائل مع مرور الزمن ذات طابع ديني محض تحول إلى فرقة سببت نوعاً من الانفصال المجتمعي. ولأن نصوص المصدر الرئيس القرآن والسنة كانت محددة وواضحة، ولم يكن متن النص وحده كافياً كمورد للأحكام والفتوى في مواجهة القضايا المستجدة باستمرار، ولأجل المحافظة على طبيعة المصدرين الرئيسين التجأ العلماء إلى التأويل والقياس والرأي والاجتهاد كمصادر مساعدة. وتجدر الإشارة إلى أن هذه المناهج العقلية التي تم استعمالها بمشاركة العنصر البشري، كانت موجودة إلى حد ما في زمن النبي ولكن على نطاق ضيق^(١). ومع ذلك، فقد أصبح التوسع في استعمال هذه المناهج حتمياً في فترات لاحقة، فانتظم سلك الاختلافات نتيجة لهذا الوضع الجديد والذي كان من ثمرته نشوء المذاهب.

ظهرت المذاهب في القرنين الثاني والثالث من الإسلام، وهو الوقت الذي كان فيه مستوى المعيشة مرتفعاً خاصة في المدن الكبرى، هذه المدن التي كانت تموج بثقافات وملل ونحل متعددة، في هذه البيئة الجديدة للإسلام، بذل العلماء المسلمون جهوداً فائقة للإجابة عن المسائل المهمة وحل الإشكالات في الاعتقاد والعبادة والحياة اليومية والفقهاء والأخلاق والسياسة والثقافة، حيث وضع العلماء هذه المسؤولية الخطيرة على عاتقهم، تلك التي تمثلت عادة في مناقشة النصوص الدينية ومحاولة تفسيرها ووضع توجيهات عقلية تحدد أطر فهمها، ففي مثل هذه البيئة الفكرية الحرة نشأت المذاهب مستجيبة لهذه الجهود المخلصة، مما أثمر جهوداً في الفهم الديني العميق ومحاولة استقصاء مناطات الأحكام الشرعية واستنباطها.

وكما يرى فإن نشوء المذاهب ظاهرة طبيعية أملت الظروف والأحداث ولا يتصور غير ذلك، فمن المناسب والحال كذلك أن ننظر إلى الجانب الإيجابي في البداية، مع وجود النتائج السلبية للمذهبية قطعاً.

تعطي المذاهب الهويات الفرعية لأعضائها نظراً لكونها الهياكل الاجتماعية الكبيرة، إنها تنظم حياتهم الدينية والاجتماعية؛ لأنها توفر خيارات مختلفة للناس على اختلاف شخصياتهم وثقافتهم ومفاهيمهم وتجلب الحيوية والثراء للحياة الدينية. إضافة إلى الأريحية التي تجلبها المذاهب للمجتمعات المسلمة؛ لأنه من المستحيل وغير الواقعي إجبار الناس على رؤية وتصرف واحدة، أو وضعهم في قالب نمطي واحد، وكذلك فهي تفتح لهم مساحات مادية ومعنوية للتعبير عن أنفسهم في إطار الدين. وهكذا فإنها تؤدي عملاً مساعداً في تطبيق أوامر الدين في الحياة اليومية وتسهل لهم الأمر بهذه الميزة.

قدمت المذاهب خدمة للإسلام من حيث انتشاره وتوصيله وانتقاله إلى مجتمعات مختلفة للغاية، وأسهمت في توفير قيم حضارية: مثل التعليم الجمعي والتعاون والتضامن والرقابة الداخلية في المجتمع الذي يعيش فيه المسلم الطبيعي مع ما تتمتع به المذاهب من أبنية تنظيمية مؤسساتية.

(١) انظر حديث معاذ بن جبل، أبو داود، العقدي، ١١.

فمن وجهة النظر هذه يقوم الدين بدور مهم ليس في تشكيل هويات الأفراد فقط بل في تشكيل هويات المجتمعات أيضاً، ومن وجهة أخرى فإن المذاهب على اختلافها والجماعات الصوفية بمشاربها وأطرافها وتنوعاتها التي اكتسبت الهوية من خلال التمسك بدين ما متأثرة به كان لها تأثير مهم في فهم ذلك الدين وتبليغه وتمثله، أو بعبارة أخرى، فإنه لا يمكن في كثير من الأحيان معاملة دين وتقييمه بشكل مستقل عن الجماعات التي كشفت انتماءها له أو لم تنكر ذلك الانتماء، وباختصار فالمذهب ليس ديناً بحد ذاته، لكننا لا نستطيع تفريق الدين تماماً عنه. ومن ثم يتأثر الدين بشكل إيجابي أو سلبي بأفكار الجماعات والمذاهب وبأفعال أصحابها.

السلبيات المحتملة المتولدة من المذاهب:

في هذا السياق تطرح الآثار السلبية للمذاهب دائماً على جدول الأعمال، حيث من الحتمي - بل من الطبيعي - أن يظهر بين المنتسبين لدين ما سباق أو صراع مذهبي في مسألة ما أو عدة مسائل، وبغض النظر عن أسباب الصراعات المذهبية التي تفصلها نظريات علم الاجتماع والنفوس تبرز حقيقة مهمة تكمن في تحول هذا الصراع إلى بؤرة خطيرة تستحوذ عليها السياسة عبر تاريخ الإسلام، حيث لم تتردد بعض الحكومات التي تريد الدفاع عن سلطانها السياسي من احتضان تعصب مذهبي، أو نشره واستخدامه سلاحاً ضد خصومها.

على الرغم من أن النتيجة التاريخية بدت «حروباً مذهبية» إلا أن ما حدث بالفعل في التاريخ الإسلامي لم يكن سوى صدام سياسي قوي؛ لأن أتباع المذاهب المتباينة سيجدون حتماً طرق عيش مشتركة حتى ولو كانوا في أقطاب متناقضة جداً طالما كانوا بعيدين عن أجواء الشحن السياسي الموجه وهنا مكمن الخطر، حيث إن المذاهب التي تعلم التسامح المتبادل تحت مظلة الدين نفسه وتضرب لنا أمثلة جميلة عليه في صفحات التاريخ القديمة والحديثة يمكن أن تتحول بسرعة وسهولة إلى آليات للنزاع والتدمير عند استغلالها. وبالنظر إلى أن الكراهية الشائعة هي عاطفة قوية تجمع بين أكثر العناصر غير المتوافقة، فإننا ندرك بشكل أفضل كيف يمكن للكراهية المذهبية اليائسة بشكل متزايد أن تصيب مختلف المجتمعات وتعبئها ضد بعضها.

التعصب المذهبي:

نكرر القول كما كانت المذاهب ظاهرة طبيعية، فإن أتباع المذاهب هم أيضاً ظاهرة طبيعية. والسبب الرئيس وراء هذا الأمر الطبيعي هو أن يولد المرء داخل بيئة المذهب ونتيجة لهذا التقدير الإلهي غالباً تكون المذاهب مستمرة. ويصبح الشخص المولود في أسرة أو بيئة أو منطقة جغرافية ذات انتماء مذهبي عضواً في هذا المذهب، وتتحوّل هذه التبعية إلى هوية، وهذه الهوية عادة ما تكون دائمة. صحيح أن هناك حالات لتغيير المذهب، لكنها غالباً ما تكون استثنائية في نهاية المطاف، بحيث يصبح المذهب واحداً من الهويات العائلية والانتماآت العرقية والدينية، إذ يتخذ المرء مكانه من خلال الإجابة عن الأسئلة المنطقية: «من أنا / مِمَّنْ أنا؟» ومن الطبيعي أن يكون للناس والجماعات بيننا هوية مشتركة لها الأولوية في حياتنا.

يقول كونولي: «الهوية تتطلب تنوع الوجود لضمان سلامته وهي تحول التنوع إلى تنوع آخر»^(١) هذا الوضع فطري عالمي بما في ذلك عملية «خلق آخر»، وهو تعبير عن أن «كل شيء قائم بضده» ومن الضروري، أن يكون الموقف تجاه «الآخر» والطريقة التي يتصرف بها تختلف من شخص لآخر ومن مجتمع لآخر. على سبيل المثال إذا أدى الوعي الوجودي إلى احتقار الآخرين وإذلالهم، فيدل على وجود مشكلة هنا^(٢). إذا تابعنا موضوع الهوية المذهبية، فهذا الموقف السلبي تجاه الآخر يحول اتباع المذهب، من أمر طبيعي إلى مرض يسمى «التعصب المذهبي».

يمكننا تعريف التعصب المذهبي على النحو التالي: إعلان أتباع المذهب في دين ما تفسيراً خاصاً لهذا الدين يخرج المؤمنين الذين ليسوا منهم من دائرة الإيذان إلى دائرة الضلال، ويتم ذلك عن طريق إقامة تضامن عضوي قوي فيما بينهم، والأهم من ذلك التمييز ضدّهم في الأمور الاجتماعية والسياسية والثقافية وحتى في المسائل اليومية، قد ينظر في الواقع إلى اتخاذ موقف مذهبي «في مواجهة المذاهب الأخرى» على أنه تصرف غريزي تحكيمي من الناحية النظرية، ولكن الحقيقة أن الدين يمثل هوية فوق المذهبية، فإذا تحدثنا عن المسلمين، فالإسلام هوية فوق كل هوية مذهبية أخرى. يقول الله تعالى في القرآن الكريم، ﴿هُوَ سَمَّاكُمْ الْمُسْلِمِينَ مِنْ قَبْلِ وَفِي هَذَا لِيَكُونَ الرَّسُولُ شَهِيدًا عَلَيْكُمْ﴾ [الحج: ٧٨] الهوية الإسلامية التي يضعها الله لا تترك دون شك وراءها هوية أخرى.

التعصب المذهبي كعامل للتفرقة:

المذهبية في هذه الحالة هي التفرقة نفسها. قال الله تعالى خطاباً لنبيه ﴿إِنَّ الَّذِينَ فَرَقُوا دِينَهُمْ وَكَانُوا شِيعًا لَسْتَ مِنْهُمْ فِي شَيْءٍ إِنَّمَا أَمْرُهُمْ إِلَى اللَّهِ يُرِيدُ تَشَهُؤَهُمْ بِمَا كَانُوا يَفْعَلُونَ﴾ [الأنعام] إذا إدانة الله «الانفصال الجماعي» ﴿وَكَانُوا شِيعًا﴾ في هذه الآية، هل يقصد به اتباع المذاهب التي أطلقنا عليها أمراً طبيعياً؟. إذا نظرنا إلى الموضوع في السياق القرآني فإنه يرى أن الإدانة والتوبيخ في هذه الآية تطلق على «التعصب المذهبي» وليس إلى «اتباع المذاهب»، ويبدو أن الاختلاف في أمور الدين هو سنة الله الحتمية ونتيجة لذلك وجدت المذاهب، حتى التعصب المذهبي يبدو أمراً فطرياً في التكوين الخلقى، وبعبارة أخرى هو القانون الطبيعي في هذا العالم وجزء من الاختبار الإلهي^(٣). كما مر في الآية: ﴿قُلْ فَلِلَّهِ الْحُجَّةُ الْبَالِغَةُ فَلَوْ شَاءَ لَهَدْنَاكُمْ أَجْمَعِينَ﴾ [الأنعام: ١٤٩] قال تعالى: ﴿وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَجَعَلَكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَلَكِنْ لِيَبْلُوَكُمْ فِي مَا آتَاكُمْ فَأَسْتَبْشِرُوا الْخَيْرَاتِ﴾ [المائدة: ٤٨]، وقال تعالى في آية أخرى: ﴿وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ لَجَعَلَ النَّاسَ أُمَّةً وَاحِدَةً وَلَا يَرَاؤُونَ مُخْتَلِفِينَ﴾ [هود]،

William E. Connolly, Kimlik ve Farklılık: Siyasetin Açmazlarına Dair Demokratik Çözüm Önerileri, (٢) çev. Ferma Lekeşizalın, İstanbul, 1995, s. 93

Hasan Onat, «Kimlik-Teoloji ilişkisi Bağlamında Alevilik-Bektaşilikle İlgili Kimlik Tartışmaları» انظر: Üzerine, Alevilik – Bektaşilik Araştırmaları Dergisi, 1 (2009), s. 20

(٤) انظر: Bekir Topaloğlu, Kelam İlmî, İstanbul, 1988, s. 160

ويقول الله تعالى في الآية التي بعدها ﴿إِلَّا مَنْ رَجَعُ رَبُّكَ وَوَلَدَكَ خَلَقَهُمْ وَتَمَّتْ كَلِمَةُ رَبِّكَ لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ﴾ [هود: ٦١]. يفسر العلماء ﴿وَلَدَكَ خَلَقَهُمْ﴾ بـ «ان الله خلق البشر ليختلفوا»^(٥).

يجب أن تحدث النزاعات أولاً لكي يتم التخالف في عالم الابتلاء. فالكائنات التي تفكر بشكل موحد ولا تختلف فيما بينها وتذهب دائماً على نفس الخط ليست بشراً فعلياً بل هي الملائكة فقط. وتخلص التفسيرات الإلهية لهذه الآيات إلى أن النزاعات والتفرقة وسيلة لاختبار البشر. أولئك الذين يطيعون أوامرهم ﴿وَأَعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا﴾ [آل عمران: ١٠٣] هم الذين نجحوا في الاختبار.

إن الاختلاف الذي هو في الحقيقة مصدر للرحمة وإثراء للعقول بتطوير أفكار بديلة مشروعة وبتهيئة الحياة الدينية والدينية، يصبح سبباً للاضطهاد والظلم في أيدي متعصي المذاهب. لأن المتطرف في المذهب يقيم المذهب مكان دينه، ويرى أتباع مذهبه فقط هم إخوانه في الدين. حيث تنصب كل جهوده على الانتصار لمذهبه ولا يتردد لحظة في إنفاق مبالغ طائلة في سبيل ذلك، هذا الإنفاق هو الصدقة الأكثر ثواباً بالنسبة له، فيقيم نظام تعليم مؤسس على المذهب فقط ويهمل ما عداه فتكون النتيجة أن الفرد الذي يتخرج في هذا النظام يصبح متعصباً لمذهبه أشد التعصب ويرى أتباع المذاهب الأخرى وكأنهم أتباع دين آخر، ويهدف إلى تكثير أتباع مذهبه حيث يركز كل همهم في هذا الصدد ولا يبالي بانعكاس تصرفه المتطرف تجاه الآخر، حيث لا يعتقد أنه يتسبب في إثارة الفتنة، لا يحسب أنه سوف يتعرض لموقف مضاد له من الطرف الآخر.

التكفير هو الصورة الأكثر وضوحاً للتعصب المذهبي. إن الفكرة التكفيرية التي تستثني المسلمين من الإسلام في ضوء رؤيتهم المذهبية ثم تبيح في الخطوة التالية استخدام العنف ومصادرة الأموال والقتل بحجة الإسلام تجاه المعارض وعندما ننظر إلى التاريخ، نرى أن الصراعات المذهبية أمر عارض استثنائي، ففي معظم الأوقات كان المسلمون قادرين على العيش بسلام في أي مذهب ما لم ينخرطوا في تعصب مذهبي، ولم يرفض بعضهم بعضاً، واحترموا مذاهبهم وتزوجوا من بعضهم، وصلوا في مسجد واحد وراء بعضهم.

وعندما أصبحت الخصومات السياسية على الساحة الإسلامية استغل السياسيون هذه الخلافات المذهبية لصالحهم من وقت لآخر، فهم يعرفون القوة التدميرية الحارقة للتعصب المذهبي، لذلك فهم يريدون استغلاله. إن ظهور الأضغان المذهبية ليس ناشئاً عن اختلاف المعتقدات الدينية بقدر ما هو ناشئ عن اقتسام الموارد والسيطرة عليها، فمن الطبيعي دفاع الإنسان عن هويته المذهبية والعقدية حينما تتعرض لخطر التعصب والتحيز والتمييز من قبل هويات مذهبية أخرى^(٦) فليست تعبئة أعضاء المذهب في بيئة ضاغطة لرفع التعصب

Topaloğlu, *Kelam İlmî*, s. 160-1; Ahmet Saim Kılavuz, "Dini Açısından Mezhepleşme ve Gruplaşma", (٥) [H. Hökelekli, V. Bilgin (ed.), *Kur'an ve Toplumsal Bütünleşme*, Bursa, 2015] içinde, s. 221-2 Murat Paker, "Psikolojik Açısından Önyargı ve Ayrımcılık", [Kenan Çayır, Müge A. Ceyhan (ed.), (٦) *Ayrımcılık: Çok Boyutlu Yaklaşımlar*, İstanbul, 2012] içinde, s. 48-50; Paker, "Önyargı ve Ayrımcılığa İlişkisel Psikanalitik Bir Bakış", *a.g.e.* içinde, s. 57-8; Amin Maalouf, *Ölümcül Kimlikler*, çev. Aysel Bora, İstanbul, 2008, s. 17-9

المذهبية بهذه الطريقة وفقاً لهدف سياسي. يسجل هذه الصراعات لأغراض سياسية في التاريخ بالحروب المذهبية.

ما الذي يمكن عمله ضد التعصب المذهبي؟

- أ. العلماء والمثقفون هم نبض المجتمع. عندما يتطرفون يتطرف المجتمع. ينبغي أن لا يفقدوا رباطة جأشهم. يجب أن تقود الأنشطة التي تقلل الضغط باستمرار.
- ب. يمكن أن تفيد الأفكار المعتدلة التي يقدمها العلماء والمثقفون والسياسيون في البيئات المتوترة.
- ج. يجب على العلماء المختلفين في الرأي أن يجتمعوا في كل فرصة سانحة، فغالباً ما يخفف الحوار من الجمود القائم، حيث طرح المشكلات بصراحة وبكل موضوعية، وبلا عدوانية أو إقصاء.
- د. بقاء التعصب المذهبي بحجة التكفير، أو التمسك بسلاح التكفير بحجة التعصب المذهبي، يعد كل منها تصرفاً متناقضاً ذا تفريط لا يمكن استخدامها مبرراً في القضية، ولا يفيد شيئاً أكثر من زيادة التوتر.
- هـ. يجب أن يدرج التكفير والتعصب المذهبي في نطاق جرائم الكراهية، ويجب أن يعاقب كل من يرتكبها، ويمكن أن يساعد العلماء في هذا الأمر.
- و. يجب في مراحل التعليم الديني الانتباه إلى «الالتزام غير المشروط بالنصوص القديمة حرفياً» والتي تعد مستنداً لكل من الجماعات التكفيرية والتعصب المذهبي مع أنها نصوص غير إلهية ولا نبوية، بغض النظر عن أنها تأليف ثمينة قام به علماء أجلاء.
- ز. قدرتنا على تصميم يومنا هذا من خلال سلسلة من الروايات حول «الذكريات الميرة الماضية» التي شوهدت في التكفير والتعصب المذهبي وأخبار المستقبل وأكثرها عن نهاية العالم، مهم بالنسبة لموضوعنا، صحيح أن المسلمين هم المسؤولون من اليوم عند الله لذا عليهم أن يقبلوا حقائق الوضع الحالي وأن يعينوا أسلوبهم السياسي وفقاً لذلك.

المذاهب والتعصب المذهبي بين نظريات الحداثة وما بعد الحداثة:

الحداثة التي تجعل الهويات العامة الشاملة والجماعية مطلقة، تنتقد اتباع المذاهب رغم كل طبيعتها لعدم عقليتها وتماسكها. وفقاً لما بعد الحداثة، لم يعد وجود الهويات المشتركة ممكناً، ولهذا السبب من الضروري توفير مساحة لكثير من الهويات الفرعية مثل المذهبية. من المتوقع أن يتغلب المسلمون الذين يفكرون في مشكلة التعصب المذهبية والحلول على هذه المعضلة الحداثة ما بعد الحداثة؛ لأنه مع نهج ما بعد الحداثة، فإن هوية مذاهب معينة ستقوض هوية الإسلام العالمي وتفتح مساحة من الحرية لنفسها على حسابها، وإن جاز التعبير تمزقها فهي بالتأكيد ليست إسلامية. ولكن في الوقت نفسه، مهما كان سبب تجاهل أو القضاء على الهويات النمطية للهوية المذهبية الطبيعية كنهج حديث موحد ليس عدلاً ويثير الاضطهاد.

أما مركز هذا التناقض هو قبول التعددية والاختلافات المذهبية. يحق للمسلمين والجماعات أن يروا مذهبهم مذهب حق ويعملون على نشره. بالطبع سيظل كل شخص يقول إن الطريق الذي يحمله هو طريق النجاة. لكن في الوقت ذاته لا يحق له أن يخرج أتباع المذاهب الأخرين من الإسلام وتنتهك حرياتهم الأساسية.

الموقف الإسلامي الصحيح حول ﴿وَأَنَا مِنَ الْمُسْلِمِينَ﴾ من المعروف أن هناك العديد من الأمثلة الجيدة على هذا السلوك المثير في حياة الرسول ﷺ أسلوب تقاربه إلى المنافقين هو أيضا ينير طريقنا. إنه واجب ديني للحفاظ على المجتمع الإسلامي طالما أن المتحدثين بالإسلام لا يفسدون ويعيشون في سلام معاً ولا يخلقون الفوضى. يدخل القانون حيز التنفيذ في النضال مع الفوضى والفساد وينفذ القانون والعقوبات. أبعد من ذلك يجب ترك موضوع الإيمان لصاحب الحق فيه وهو الله. وسيعطي الله الحكم في الآخرة.

إن المبدأ الداعي لوحدة الأمة والقائل بـ «عدم جواز تكفير أهل القبلة» هو ذو قيمة بالغة الأهمية في الماضي والحاضر والمستقبل للحفاظ على الأمة مع وجود الاختلافات، ولكيفية إدارة هذه القضية البالغة الأهمية والتي يحتاج المسلمون لحلها بشكل عاجل، يجب أن يكون التركيز على هذا الموضوع بإبراز طرائقه وقيمه بحيث يكون ذلك من المهام الأساسية.

المراجع:

- Connolly, William E. Kimlik ve Farklılık: Siyasetin Açmazlarına Dair Demokratik Çözüm Önerileri, çev. Ferma Lekesizalın, İstanbul, 1995.
- Kılavuz, Ahmet Saim, "Dini Açıdan Mezhepleşme ve Gruplaşma", [H. Hökeleli, V. Bilgin (ed.), Kur'an ve Toplumsal Bütünleşme, Bursa, 2015.
- Maalouf, Amin, Ölümçül Kimlikler, çev. Aysel Bora, İstanbul, 2008.
- Onat, Hasan, "Kimlik-Teoloji ilişkisi Bağlamında Alevilik-Bektaşilikle İlgili Kimlik Tartışmaları Üzerine", Alevilik – Bektaşilik Araştırmaları Dergisi, 1 (2009).
- Paker, Murat, "Psikolojik Açıdan Önyargı ve Ayrımcılık", [Kenan Çayır, Müge A. Ceyhan (ed.), Ayrımcılık: Çok Boyutlu Yaklaşımlar, İstanbul, 2012.
- Paker, Murat, "Önyargı ve Ayrımcılığa İlişkisel Psikanalitik Bir Bakış", Kenan Çayır, Müge A. Ceyhan (ed.), Ayrımcılık: Çok Boyutlu Yaklaşımlar, İstanbul, 2012.
- Topaloğlu, Bekir, Kelam İlimi, İstanbul, 1988.